

WITOLD CHMIELEWSKI
ORCID: 0000-0001-5816-5586
Akademia Ignatianum w Krakowie

(DOI: 10.17460/PHO_2022.3_4.08)

JAN BOLESŁAW NOWAK (1891–1966), PEDAGOG Z POWOŁANIA

Jan Bolesław Nowak

Źródło: Zbiory rodzinne, przechowywane przez Joannę Zaborowską, wnuczkę Jana Nowaka

Wśród nauczycieli zasługujących na uwagę ze względu na swoją wieloletnią, wyróżniającą się pracę pedagogiczną, kierowanie kilkoma szkołami w różnych regionach Polski, działalność społeczną i ciągłe dążenie do podwyższania kwalifikacji zawodowych niewątpliwie trzeba wymienić Jana Nowaka – człowieka bez reszty oddanego idei wychowania młodego pokolenia, a zwłaszcza sprawie kształcenia nauczycieli. Pracę nauczycielską prowadził w różnych okresach dziejów Polski. Zaczynał ją w czasie I wojny światowej na Ziemi Miechowskiej, pod panowaniem austriackim, a następnie kontynuował w wolnej Polsce, później na kompletach tajnego nauczania w latach okupacji niemieckiej i wreszcie, ze zmiennymi kole-

jami losu, w okresie powojennym. Niezależnie jednak od uwarunkowań i okoliczności zewnętrznych zawsze znajdował się tam, gdzie mógł swoją wiedzę, doświadczeniem i umiejętnościami dzielić się z młodzieżą.

Jan Bolesław Nowak urodził się 13 maja 1891 roku w Zawierciu. Jego ojciec Kwiryn był tkaczem w miejscowej fabryce, a matka Leonarda, z domu Buczyńska, zajmowała się prowadzeniem domu. Po ukończeniu edukacji na szczeblu początkowym Jan w 1906 roku wstąpił do trzeciej klasy polskiego gimnazjum. W 1908 roku, po uzyskaniu świadectwa czwartej klasy i po pomyślnym zdaniem egzaminie, podjął naukę w piątej klasie Gimnazjum Rządowego w stolicy

guberni piotrkowskiej – Piotrkowie. W 1910 roku, kończąc edukację na szóstej klasie, przystąpił do pracy w biurze technicznym w Zawierciu (Zbiory rodzinne, przechowywane przez Joannę Zaborowską, wnuczkę J. Nowaka zamieszkałą w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: zbiory), *Życiorys Jana Nowaka*).

Należy zaznaczyć, że w okresie pobytu Jana Nowaka w szkole piotrkowskiej miasto to było dużym ośrodkiem szkolnym, siedzibą rosyjskich średnich szkół rządowych i polskich prywatnych. W dwóch gimnazjach rządowych i sześciolletniej szkole miejskiej, zwanej Aleksandryjską, przy której istniał roczny kurs pedagogiczny dla nauczycieli szkół elementarnych, począwszy od 1903 roku narastała, podobnie jak w innych szkołach na ziemiach polskich pod panowaniem rosyjskim, walka uczniów o szkołę z ojczystym językiem wykładowym i programem nauczania w duchu polskim. Jej apogeum w postaci strajków szkolnych przypadło na 1905 rok. Zryw uczniów szkół rządowych popierała młodzież z pensji prywatnych. W wyniku represji, prześladowań, usuwania ze szkół uczniów i uczennic w 1906 roku zaborcy udało się zlikwidować protesty uczniów (Próchnik, 1930, s. 199–238). Przebieg strajku w piotrkowskich szkołach rządowych przedstawił jego aktywny uczestnik Tadeusz Kupczyński, późniejsza ważna postać instytucji oświatowych i administracji szkolnej w okresie międzywojennym (Kupczyński, 1932, s. 369–381).

W 1916 roku Jan Nowak został absolwentem prywatnego Roczego Kursu Pedagogicznego Towarzystwa Opieki Szkolnej na ziemię piotrkowską w Częstochowie. Na podstawie uzyskanych kwalifikacji pedagogicznych władze austriackie, które okupowały w czasie I wojny światowej południową część dotychczasowego zaboru rosyjskiego, mianowały go z dniem 1 września 1916 roku nauczycielem tymczasowym czteroklasowej szkoły ludowej w Książu Wielkim w powiecie miechowskim. W tym czasie Jan Nowak podjął aktywną działalność w związkowym ruchu nauczycielskim, pełniąc funkcję prezesa ogniska, a następnie prezesa Oddziału Powiatowego Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskich Szkół Początkowych w Miechowie. W 1917 roku związał się ze Stronnictwem Ludowym „Wyzwolenie”. Za aktywność polityczną władze austriackie zawiesiły go w czynnościach nauczyciela i wytoczyły przeciwko niemu dochodzenie, a następnie, po miesiącu, przywróciły do pracy. Pod koniec wojny uczestniczył w rozbijaniu oddziałów austriackich. Za działalność tę od 20 lutego do 25 sierpnia 1918 roku przebywał w więzieniu w Kielcach. Następnie na własną prośbę został przeniesiony z dniem 1 września 1918 roku na stanowisko nauczyciela do Konaszówki w gminie Książ Wielki (Zbiory, Wypełniona ankieta dla Zarządu Okręgu ZNP w Łodzi z końca lat pięćdziesiątych; Tamże, Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 28 sierpnia 1918 roku do J. Nowaka w sprawie przeniesienia go do pracy w Konaszówce). Był aktywnym uczestnikiem procesu odradzającego się polskiego szkolnictwa, po latach walki o szkołę polską z zaborcami (Konarski, 1947, s. 15–31; Świdwiński, 1928, s. 26–43). To patriotyczne i pedagogiczne zaangażowanie stanowiło ważną cechę jego osobowości przez cały okres działalności zawodowej. Postawa ta, podobnie jak setek innych

nauczycieli, przyczyniła się do szybkiego rozwoju szkolnictwa elementarnego w byłym Królestwie Kongresowym, znajdującym się wcześniej pod okupacją niemiecką i austriacką. W 1917 roku na tym terenie funkcjonowały 8883 szkoły, w których pracowało 12 276 nauczycieli uczących 721 590 dzieci. Niestety, poza szkołą pozostawało nadal około jednego miliona dzieci w wieku od 7 do 12 lat. O dynamice wzrostu szkolnictwa elementarnego świadczył fakt, że 1 stycznia 1914 roku na tysiąc mieszkańców Królestwa do szkół elementarnych uczęszczało 34 uczniów, a w 1917 roku już 76. (W Galicji wskaźnik ten wynosił 143, a w Księstwie Poznańskim – 194). Wzrastała liczba szkół średnich i – co bardzo istotne dla rozwoju szkolnictwa – seminariów nauczycielskich. Jedno z nich, żeńskie, powstało przy wsparciu nauczycieli z Galicji w Piotrkowie w 1916 roku (Konarski, 1923, s. 62, 63, 83, 92–109).

Pracując w małej szkole wiejskiej w Konaszówce, Jan Nowak starał się o podwyższenie swoich kwalifikacji zawodowych. W roku szkolnym 1919/1920 dzięki otrzymaniu urlopu bezpłatnego i jednocześnie uzyskaniu stypendium odbył naukę w państwowym Rocznym Kursie Pedagogicznym w Warszawie przy ulicy Jezuickiej 4 dla nauczycieli szkół powszechnych, uznawanym później za równoważny Wyższemu Kursowi Nauczycielskiemu. Kurs, jako pierwsza instytucja utworzona przez polskie władze oświatowe, czyli kierowany przez Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, został uroczyście uruchomiony 27 listopada 1917 roku. Celem Kursu było podnoszenie wiedzy czynnych nauczycieli w zakresie wiedzy pedagogicznej, umiejętności metodycznych i organizacji pracy szkół. Już samo zakwalifikowanie się na Kurs było dużym wyróżnieniem (Konarski, 1923, s. 212, 213). Kierownictwo Kursu sprawował dr Tadeusz Kupczyński. Kadra wykładowców rekrutowała się spośród doświadczonych nauczycieli szkół średnich i wyższych. Słuchaczami zaś byli nauczyciele szkół powszechnych, cieszący się nienaganą opinią władz oświatowych i posiadający co najmniej trzyletnią praktykę w zawodzie nauczycielskim. Każdy z nich przed przystąpieniem do zajęć składał pisemne zobowiązanie, że po ukończeniu kursu będzie przynajmniej przez trzy lata pracował w szkolnictwie powszechnym. Wielu słuchaczy, w tym Jan Nowak, podpisywało dodatkowe zobowiązania, że pracę tę będą świadczyć na terenie zarządzanym przez delegujące ich władze oświatowe. Program nauczania kursu był obszerny i został podzielony na pięć podstawowych działów. Pierwszy obejmował przedmioty filozoficzne i pedagogiczne: logikę, psychologię, pedagogikę, historię pedagogiki powszechnej i polskiej oraz higienę szkolną. Drugi zawierał przedmioty dydaktyczne: dydaktykę ogólną oraz metodyki nauczania: religii, języka polskiego, historii, matematyki, geografii i przyrody. Trzeci uwzględnił seminaria do wyboru z zakresu: religii, języka polskiego, literatury, historii, matematyki, geografii i przyrody wraz z ćwiczeniami laboratoryjnymi. Czwarty ujmował ćwiczenia praktyczne z rysunków, robót ręcznych, śpiewu, gimnastyki i gier. Piąty i zarazem ostatni stanowiły wykłady na temat współczesnych stosunków w Polsce ze szczególnym zwróceniem uwagi na zagadnienia oświatowe.

J. Nowak uczestniczył w pracach dwóch seminariów przedmiotowych: matematycznego i przyrodniczego (Zbiory, Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 28 sierpnia 1919 roku do J. Nowaka w sprawie rozpoczęcia zajęć na Rocznym Kursie Pedagogicznym 15 września 1919 roku; Tamże, *Odpis. Państwowy Kurs Pedagogiczny dla nauczycieli szkół powszechnych. Świadectwo*).

Po uzyskaniu dodatkowych kwalifikacji w zakresie nauczania dwóch przedmiotów jako absolwent Roczno Kursu Pedagogicznego we wrześniu 1920 roku został zatrudniony w charakterze nauczyciela Szkoły Powszechnej w Proszowicach w powiecie miechowskim, a następnie, z dniem 1 grudnia tegoż roku, powierzono mu tymczasowo kierownictwo Szkoły Powszechnej w Charsznicy (stacja kolejowa Miechów) w gminie Tczyca. Na stanowisku tym pracował niespełna dwa lata (Zbiory, Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 26 sierpnia 1920 roku do J. Nowaka w sprawie przeniesienia na stanowisko nauczyciela do publicznej szkoły powszechnej Proszowicach; Tamże, Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 27 listopada 1920 roku do J. Nowaka w sprawie poruczenia tymczasowego kierownictwa szkołą powszechną na stacji Miechów; Tamże, Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 18 września 1922 roku do J. Nowaka w sprawie udzielenia przez Ministerstwo WRiOP płatnego urlopu celem odbycia studiów w PIN).

W 1922 roku, na podstawie pozytywnie zdanego egzaminu wstępnego i pięcioletniego okresu pracy pedagogicznej w szkolnictwie powszechnym, Jan Nowak został przyjęty w poczet słuchaczy Wydziału Przyrodniczego dwuletniego Państwowego Instytutu Nauczycielskiego w Warszawie¹. Jan Nowak na okres studiów otrzymał płatny urlop, udzielony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z zachowaniem poborów odpowiadających jego kwalifikacjom, stażowi pracy, stanowi rodzinnemu i klasie miejscowości, w której wykonywał dotychczas pracę nauczycielską. Pomoc finansową uzyskał na podstawie złożonego zobowiązania do sześcioletniej służby w państwowych (publicznych) szkołach powszechnych po zakończeniu nauki w Państwowym Instytucie Nauczycielskim. Program nauczania studiów na tym wydziale obejmował przedmioty uwzględniające przedmioty zawodowe (logikę z teorią poznania, historię filozofii, pedagogikę, historię wychowania i język obcy), wykłady, ćwiczenia metodyczne i seminaria wiadomości z zakresu fizyki, chemii, mineralogii, zoologii, botaniki, anatomii, pedagogiki i administracji szkolnej. Ponadto słuchacze zobowiązani byli do wykonania przewidzianej tokiem studiów pracy pisemnej. Studia w Instytucie kończyły się złożeniem egzaminów pisemnych i ustnych z przedmiotów kierunkowych przed specjalnie powołaną do tego celu komisją egzaminacyjną w składzie: W. Siwak – przewodniczący, Tadeusz Kupczyński – dyrektor PIN oraz znani wykładowcy i pracownicy nauki tamtych

¹ Instytut został utworzony w 1921 roku i prowadził działalność do 1926 roku. Ponownie wznowił pracę w 1930 roku i zakończył ją we wrześniu 1939 roku.

czasów: January Kołodziejczyk, Jan Dembowski i Teodor Vieweger – członkowie. Jan Nowak ze wszystkich egzaminów otrzymał oceny bardzo dobre i uzyskał kwalifikacje w zakresie nauczania biologii w państwowych i prywatnych średnich szkołach ogólnokształcących oraz seminariach nauczycielskich (Zbiory, Odpis notarialny dyplomu nr 57 ukończenia PIN z dnia 24 czerwca 1924 roku; Doroszewski, 2002, s. 90).

Źródło: Zbiory rodzinne

W Ogrodzie Botanicznym w Warszawie. Jan Nowak, ostatni z prawej wraz z wykładowcami i absolwentami Państwowego Instytutu Nauczycielskiego po zdanych egzaminach w 1924 roku

Doceniając zdobyte wykształcenie, uzyskane wyniki w nauce i doświadczenie pedagogiczne, Ministerstwo WRiOP mianowało Jana Nowaka nauczycielem Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Siedlcach z dniem 1 września 1924 roku. Nominację tę należy uznać za znaczący awans zawodowy. Do pracy w państwowych zakładach kształcenia nauczycieli kierowano bowiem najlepsze, sprawdzone siły pedagogiczne. W roku szkolnym 1925/1926 w Seminarium siedleckim pobierało naukę 178 uczniów i było w nim zatrudnionych 10 nauczycieli. W Siedlcach Jan Nowak był także nauczycielem w Gimnazjum Żeńskim im. Królowej Jadwigi. Jednocześnie przejawiał dużą aktywność w związkowym ruchu nauczycielskim. W grudniu 1925 roku za wystąpienie wymierzone przeciw ministrowi WRiOP Stanisławowi Grabskiemu na zjeździe protestacyjnym tzw. „delegatów Rad Pedagogicznych” w Warszawie, zorganizowanym przez Zarząd Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich, został zawieszony w czynnościach nauczyciela. Do pracy przywrócono go dopiero po wydarzeniach majowych 1926 roku. Od 1 lutego

1927 roku do 15 października 1929 roku był zastępcą inspektora, a następnie (po złożeniu egzaminu administracyjnego) inspektorem szkolnym w Siedlcach. Od 16 października 1929 roku do 31 sierpnia 1931 roku pełnił funkcję dyrektora Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Jędrzejowie (Zbiory, Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, podpisane przez Ignacego Dzierżyńskiego z 24 lipca 1924 roku do J. Nowaka w sprawie nominacji na stanowisko nauczyciela Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Siedlcach; Tamże, *Życiorys Jana Nowaka*; Doroszewski, 1999, s. 29, 37; Sokół, 1974, s. 545).

W dniu 31 sierpnia 1931 roku J. Nowak został dyrektorem Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Kielcach (Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), zespół: Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Kielcach (dalej: PSNwK), sygn. 1, *Protokół z posiedzenia Komisji Egzam[inacyjnej] z dn. 31 VIII 1931 r. w sprawie dopuszczenia kandydatów do egzaminu ustnego na kurs I i starsze kursy*, k. 33). Pełnił tam również funkcję wiceprezesa Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego (APK, zespół: PSNwK, sygn. 1, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej odbytej w dniu 29 sierpnia 1934 r. pod przewodnictwem Jana Nowaka, w obecności wszystkich z wyjątkiem Kamińskiego i Lachnika*). Od 1 września 1934 roku do 31 marca 1937 roku był urlopowany z funkcji dyrektora kieleckiego seminarium i jako członek Prezydium Zarządu Głównego ZNP kierował jego Wydziałem Społeczno-Oświatowym (Zbiory; *Życiorys Jana Nowaka*).

Po zakończeniu pracy w centrali ZNP nastąpił okres piotrkowski w pracy i życiu Jana Nowaka. W rezultacie wdrażania ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku likwidowane były seminaria nauczycielskie, a w ich miejsce powstały trzyletnie licea pedagogiczne na podbudowie czteroletnich gimnazjów ogólnokształcących (*Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa*, Dziennik Ustaw RP 1932, nr 38, poz. 389). Piotrków, będąc stolicą silnie uprzemysłowionej guberni, dorównywał w drugiej połowie XIX w. Warszawie pod względem liczby szkół. Po pierwszej wojnie światowej zmieniła się sytuacja miasta (Strawiński, 1967, s. 209). Zachowały się w nim jednak znaczne już tradycje i dorobek w dziedzinie kształcenia nauczycieli. W okresie niewoli istniał w Piotrkowie, przy trzyklasowej Miejskiej Szkole Aleksandryjskiej, Kurs Pedagogiczny dla nauczycieli szkół początkowych (Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), zespół: Dyrekcja Szkolna w Łodzi (dalej: DSŁ) sygn. 293, Akta ewakuowanej Piotrkowskiej Aleksandryjskiej Wyższej Szkoły Elementarnej 1915–1917; Tamże, sygn. 301, Wypis z protokołu z posiedzenia Rady Pedagogicznej 20 lutego 1908 roku trzyklasowej Miejskiej Szkoły Aleksandryjskiej w Piotrkowie; Tamże, Wypis z protokołu z posiedzenia Rady Pedagogicznej 29 lutego 1908 roku trzyklasowej Miejskiej Szkoły Aleksandryjskiej w Piotrkowie; Szulkin, 1959, s. 100, 101). U schyłku Królestwa Polskiego, przez krótki okres, w czasie I wojny światowej istniało w stolicy uprzemysłowionej guberni Seminarium Nauczycielskie, mające 22 uczniów (APŁ, DSŁ, sygn. 318, Sprawozdanie ze stanu Seminarium

Nauczycielskiego w Piotrkowie za 1915 rok wraz załącznikami). W trosce o zapewnienie wykwalifikowanych nauczycieli szkół ludowych u progu niepodległości, w roku szkolnym 1917/1918, przystąpiono do tworzenia Wyższych Kursów Pedagogicznych Żeńskich II. Koła Macierzy Szkolnej w Piotrkowie wraz siedmioletnią szkołą wzorcową, zatwierdzoną przez nowo powstałe Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), Materiały dotyczące Polskiej Macierzy Szkolnej 1906–1917, sygn. 17. Ulotka II. Koła Polskiej Młodzieży Szkolnej o otwarciu dnia 15 września Wyższych Kursów Pedagogicznych Żeńskich; *Kronika Pedagogiczna*, 1918, s. 143, 144). Inicjatywa ta miała związek z działającą wcześniej w Piotrkowie przez piętnaście miesięcy silną Filią Centralnego Biura Szkolnego (APTT, Akta Miasta Piotrkowa, sygn. 10876, *Filia Piotrkowska CBS w ciągu 15 miesięcznej swej działalności*). Z Piotrkowa wywodziła się Jadwiga Młodowska, wybitna znawczyni nowoczesnych metod nauczania, dyrektorka Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Chełmie (Doroszewski, 2003, s. 75–84). Interesujący obraz tej ważnej postaci środowiska nauczycielskiego w okresie międzywojennym zawierają wspomnienia jej uczennic (Śliwowska, 1986, s. 25–55).

Przede wszystkim jednak Piotrków lat międzywojennych znany był na polu kształcenia nauczycieli jako miejsce działającego przez 20 lat żeńskiego seminarium nauczycielskiego, w którym w najlepszych latach uczyło się ponad 200 uczennic. Kierowali nim kolejno związany z Uniwersytetem Jagiellońskim dr Jan Magiera, a następnie dr Celestyna Orlikowska – absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego (Chmielewski, 2016, s. 201–223; Matusiakowa, 1993 s. 13–39). Wdrożenie w życie nowych zasad kształcenia nauczycieli w Piotrkowie Trybunalskim powierzono Janowi Nowakowi. 1 sierpnia 1937 roku objął funkcję dyrektora Liceum Pedagogicznego przy ulicy Stronczyńskiego 1. Budynek przejął bezpośrednio od p.o. przełożonej (od 27 lutego 1937 roku) Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, a właściwie kierowniczkę Szkoły Ćwiczeń Mieczysławy Sucheckiej. Świadomy dotychczasowych osiągnięć piotrkowskich zakładów kształcenia nauczycieli starał się sprostać ich dziedzictwu. W spadku po żeńskim seminarium LP otrzymało dużą bibliotekę, liczącą około 10 tys. tomów, i wiele pomocy naukowych (Zbiory, *Życiorys Jana Nowaka*. Pismo J. Nowaka do Zarządu Okręgu ZNP w Łodzi; Strawiński, 1977, s. 59).

W pierwszym roku działalności LP istniała tylko klasa pierwsza z liczbą 21 chłopców, absolwentów gimnazjum. Szkoła miała do dyspozycji 4 izby lekcyjne. Pracowało w niej 12 nauczycieli, w tym dwie kobiety, ale na pełnych etatach było zatrudnionych tylko 5 mężczyzn (APPT, Akta Miasta Piotrkowa cz. III, sygn. 11006, *Formularz statystyczny wypełniony według stanu z dnia 3 marca 1938 r. Państwowe Liceum Pedagogiczne*). W następnym roku szkolnym liczba uczniów wyraźnie wzrosła, choć nadal była niewielka. Do klasy pierwszej uczęszczało 29 uczniów, a do klasy drugiej – 21. Szkoła dysponowała sześcioma izbami lekcyjnymi. Zatrudniano 10 nauczycieli, w tym jedną kobietę.

Na pełnych etatach pracowało 6 nauczycieli (APPT, Akta Miasta Piotrkowa cz. III, sygn. 11009, *Formularz statystyczny wypełniony według stanu z dnia 1 marca 1939 r. Państwowe Liceum Pedagogiczne*). Zajęcia realizowano w oparciu o treści programowe opracowane specjalnie dla liceów pedagogicznych (*Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedagogicznym z polskim językiem nauczania*, 1938). Dzięki staraniom Jana Nowaka od pierwszych miesięcy swego istnienia LP osiągało wysoki poziom nauczania (Skowroński, 2000, s. 156).

Liceum Pedagogiczne posiadało własną szkołę ćwiczeń, do której uczęszczało 313 uczniów, w tym 170 chłopców. Pracowało w niej 10 nauczycieli, z tego na pełnych etatach 4 kobiety i 2 mężczyzn (APPT, Akta Miasta Piotrkowa cz. III, sygn. 11009, *Formularz statystyczny wypełniony według stanu z dnia 1 marca 1939 r. Szkoła Ćwiczeń przy Państwowym Liceum Pedagogicznym w Piotrkowie*). Oprócz wykonywania pracy zawodowej dyrektor działał w powiatowej organizacji ZNP w Piotrkowie Trybunalskim. We wrześniu 1939 roku LP liczyło już trzy klasy. Niestety, nie było możliwości kontynuowania pracy. Budynek szkolny zajęli Niemcy. Woźny LP Józef Siąkowski, przez około 50 lat pracujący w piotrkowskich zakładach kształcenia nauczycieli, wspominał jak okupanci na jego oczach palili na szkolnym dziedzińcu wyrzucane z pomieszczeń szkolnych książki i pomoce naukowe. Jan Nowak jako prezes piotrkowskiego oddziału Polskiego Związku Zachodniego został zatrzymany przez gestapo 18 listopada 1939 roku. Z aresztu udało się mu natychmiast uciec. Przez pewien czas mieszkał wraz z rodziną w okolicy Pińczowa, a następnie we wsi Mstyczów w powiecie jędrzejowskim. Prowadził w niej tajne nauczanie młodzieży w kilku zespołach w zakresie programu gimnazjalnego od 1 września 1940 do 31 stycznia 1945 roku (Zbiory, Zaświadczenie Zarządu Gminy Mstyczów, 3 lutego 1945 roku; Tamże, Orzeczenie Okręgowej Komisji Weryfikacyjnej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi, 17 grudnia 1945 roku).

Po powrocie do Piotrkowa Trybunalskiego, na wezwanie Ministerstwa Oświaty z 18 lutego 1945 roku, poświęcił się kształceniu kadr pedagogicznych. Budynek LP był zdemolowany, o niskim stanie sanitarnym. Wszystkie piece były częściowo zniszczone, powypalane dziury w parkietach, wybite szyby w oknach, klamki w drzwiach powyrywane, uszkodzona była instalacja kanalizacyjna i wodociągowa. Brak nauczycieli spowodował potrzebę uruchamiania doraźnych form ich edukacji. Przystąpiono do zorganizowania Wstępnego Kursu Pedagogicznego. Pierwsze prace organizacyjne podjęto 3 marca. Kilka dni później opracowano już program zajęć i materiał nauczania. Rada Pedagogiczna obradowała w składzie: Józefa Dratwianka, Ignacy Jankiewicz, Stanisław Karwowski, Aleksandra Matusiakowa, Stefan Szlęzak (APPT, Państwowe Liceum Pedagogiczne w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: PLP PT), sygn. 1/3, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Wstępnego Kursu Pedagogicznego w Piotrkowie*). Od pierwszych tygodni prowadzenia zajęć widać było ideologizację procesu wychowawczego (Kryńska, Mauersberg, 2003; Mauersberg, 2004, s. 53–58). Świadczyły o tym pogadanki o dobrodziejstwach wprowadzanej reformy rolnej czy też kwestia funkcjonowania określonych

organizacji młodzieżowych w szkole (APTT, PLP PT, sygn. 1/3, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Wstępnego Kursu Pedagogicznego oraz Szkoły Ćwiczeń odbytego 23 III 1945 r. pod przewodnictwem p. dyrektora Nowaka*). Problemów do rozwiązania było dużo, rady pedagogiczne Jan Nowak zwoływał więc co miesiąc. Tematyka obrad określana była precyzyjnie. Początkowo dominowały sprawy związane z remontem, gospodarcze i kwestia wyżywienia uczącej się młodzieży, zamieszkałej w internacie. Wielkim problemem stawał się brak podręczników. W rozwiązywaniu piętrzących się trudności widać było duże umiejętności administracyjne i wiedzę pedagogiczną dyrektora. W sierpniu 1945 roku przeprowadzono egzaminy wstępne do I i III klasy skróconego gimnazjum ogólnokształcącego, tworząc w ten sposób podbudowę pod przyszłe liceum pedagogiczne. W przewidywaniu, że kandydaci do I klasy gimnazjum trafią później do LP, z inicjatywy Jana Nowaka postanowiono wprowadzić obowiązkowo przedmioty rysunku i śpiewu (każdy w wymiarze 2 godzin). Z tych samych powodów w III klasie gimnazjum zamiast nauczania łaciny i języka obcego wprowadzono 7 godzin języka polskiego, 5 godzin matematyki, 2 godziny rysunku i 2 godziny śpiewu. Nie uruchomiono natomiast I klasy liceum z powodu niewielkiej liczby kandydatów, zorganizowano natomiast kolejny kurs wstępny dla nauczycieli. Pozytywnie oceniono fakt, że 80% młodzieży przyjętej do gimnazjum wywodziło się ze środowiska wiejskiego, co dało znaczną gwarancję, że w przyszłości podejmie pracę w zawodzie nauczycielskim (APTT, PLP PT, sygn. 1/3 Protokoły rad pedagogicznych z 25 i 30 sierpnia 1945 roku). Kroki podjęte w zakresie zmiany planów nauczania okazały się przewidywane w kontekście reformy LP w 1947 roku polegającej na połączeniu dwuletniej podbudowy gimnazjalnej i dwuletniego skróconego LP w jednolitą, czteroletnią szkołę nauczycielską (więcej: Chmielewski, 2006, s. 48, 51; Ratus, 1974, s. 28, 196).

Działalność dydaktyczna i wychowawcza w roku szkolnym 1945/1946 prowadzona była na kursach nauczycielskich, w skróconym gimnazjum i szkole ćwiczeń. Celem zapewnienia dopływu młodzieży wiejskiej postanowiono doprowadzić do pełnej sprawności internat. Wszystkimi szkołami i kursami kierował Jan Nowak. Również pod jego przewodnictwem powołano sześciuosobową Radę Wychowania Internatu. Na kolejnych, często zwoływanych zebraniach rad pedagogicznych analizowano kwestie organizowania kursów nauczycielskich sześciotygodniowych i dłuższych, z cenzusem gimnazjalnym i bez cenzusu, wakacyjnych i re kwalifikacyjnych. 18 czerwca utworzono np. sześciotygodniowy kurs nauczycielski dla 24 kandydatów z wykształceniem licealnym (APTT, PLP PT, sygn. 1/3, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Wstępnego Roczego Kursu Pedagogicznego z dnia 13 czerwca 1945 roku*; Tamże, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej, odbytego 27 VII 1945 r. pod przewodnictwem Jana Nowaka*). Poważnym problemem był sprawa zaopatrzenia uczniów w podręczniki i dostosowania treści programowych do czasu trwania zajęć w skróconym gimnazjum. Niemniej jednak doświadczona kadra pedagogiczna poradziła sobie również i z tym zagadnieniem (APTT, PLP PT, sygn. 1/3, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Ćwiczeń i Gimnazjum w dniu 17 IX 1945 roku*).

Przystąpiono do organizowania Wstępnego Kursu dla Wychowawczyń Przedszkoli, który trwał od 16 października do 28 listopada 1945 roku. Gotowość do nauki wyraziło 31 kandydatek posiadających ukończoną szkołę powszechną. Zaakceptowany przez Radę Pedagogiczną program i plan nauczania przewidywał zajęcia z następujących przedmiotów: język polski – 20 godzin, przyrodoznawstwo – 20, rachunkowość – 10, nauka o Polsce współczesnej – 20, higiena szkolna i zdrowotna – 20, higiena odżywiania dzieci – 20, śpiew i muzyka – 24, zajęcia praktyczne i rysunki – 50, zabawy i gry ruchowe – 24, literatura dzieci i dykcja – 20, pedagogika wieku przedszkolnego – 30, metodyka wychowania przedszkolnego – 30 godzin, hospitacje i praktyka w przedszkolu – 48 (APTT, PLP PT, sygn. 1/3, *Protokół z dnia 13 października 1945 r. w sprawie zorganizowania Wstępnego Kursu Pedagogicznego Wychowawczyń Przedszkoli*). Zwraçała uwagę duża liczba zajęć dotyczących przedmiotów zawodowych.

Stworzono podstawy do uruchomienia zakładu kształcenia nauczycieli w świetle przedwojennych przepisów, nieustannie dostosowywanych do nowej rzeczywistości. W 1946 roku przywrócono klasy licealne, a Jan Nowak, jako do tychczasowy pełniący obowiązki, otrzymał 1 maja tegoż roku nominację na dyrektora LP (Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1946, nr 7, poz. 243). Rozwój piotrkowskiego zakładu kształcenia nauczycieli, podobnie jak i innych szkół, zakłócała sytuacja polityczna panująca w Polsce. Uległa ona radykalnemu pogorszeniu po sfałszowanych 19 stycznia 1947 roku wyborach do Sejmu Ustawodawczego. PPR rozwinęła ofensywę ideologiczną w oświacie, zmierzającą do wychowania nowego człowieka w obcej polskiemu duchowi ideologii. Jej skutki dotknęły niemal każdej placówki oświatowo-wychowawczej, nie ominęły też piotrkowskiego LP. 27 marca na posiedzeniu rady pedagogicznej Jan Nowak, pod wpływem odgórných zaleceń władz oświatowych, zwrócił się – wbrew swoim wieloletnim przekonaniom i doświadczeniom – do nauczycieli, aby upowszechniali zachodzące zmiany społeczne i agrarne, stwarzali warunki do pracy w LP nowych organizacji młodzieżowych i społecznych (APTT, PLP PT, sygn. 1/3, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej z dn. 27 marca 1947 roku*). Kwestie te nie znajdowały akceptacji w gronie pedagogicznym i wśród uczącej się młodzieży. Nowak zdecydowanie przeciwstawiał się nasyceciu procesu wychowawczego treściami ideologicznymi. Bliskie były mu wartości uniwersalne, wpływające z wielowiekowego dorobku zachodniej cywilizacji. Intensywność ideologizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego szybko jednak narastała. Świadczą o tym zapisy w protokołach z zebrań rad pedagogicznych (APTT, PLP PT, sygn. 1/3, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Liceum Pedagogicznego i Szkoły Ćwiczeń w dn. 28 kwietnia 1948 r.*; Tamże, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Liceum Pedagogicznego 28 I 1948 r.*; Tamże, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej w dn. 1 VII 1948 r.*)².

² Na posiedzeniu w dn. 28 kwietnia 1948 r. rozpatrywano plan pracy wychowawczej na temat tzw. demokracji oświaty.

W 1949 roku Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego, pozytywnie oceniając wiedzę i umiejętności nauczycielskie i administracyjne Jana Nowaka, sformułowało jednak negatywną opinię na temat jego postawy politycznej. Napisano w niej: *Przygotowanie do pracy nauczycielskiej dobre. Jako wykładowca wykazuje dużą znajomość przedmiotu (nauki przyrodnicze). W zakresie czynności wychowawczych ujawnia duże zrozumienie potrzeb higienicznych, ale nie ma żywszego nastawienia na wychowanie ideologiczne. Brak mu entuzjazmu w ocenie dzisiejszej rzeczywistości politycznej Polski i dlatego nie wytwarza w gronie nauczycielskim klimatu duchowego, aby w zakładzie zapanowała chęć organizacyjnego uaktywnienia młodzieży. Administrator rzeczowy i sprawny. [...] Sam pracowity i wymagający od grona nauczycielskiego sumienności w pracy* (Zbiory, *Opinia o pracy wystawiona przez Arkadiusza Mirkowicza, Naczelnika Wydziału Kształcenia Nauczycieli* [Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego – przyp. W.Ch.] z roku 1949-go).

Minister oświaty, znany komunistyczny ideolog Stanisław Skrzeszewski, przeniósł Jana Nowaka 1 września 1949 roku – rzekomo „na własną prośbę” – na stanowisko nauczyciela Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim (Zbiory, Pismo S. Skrzeszewskiego z 22 października 1949 roku do Jana Nowaka; APPT, PLP PT, *Protokół posiedzenia Rady Pedagogicznej Państwowego Liceum Pedagogicznego w Piotrkowie z dnia 30 sierpnia 1949 r., odbytego pod przewodnictwem Dyrektora Nowaka Jana*). W podjęciu decyzji duży udział miał kurator łódzki Eustachy Seniow i Komitet Miejski PZPR w Piotrkowie Trybunalskim. Nowym dyrektorem LP został Jan Guz, absolwent półrocznego Państwowego Kursu Pedagogiczno-Oświatowego w Łodzi, według planu Stanisława Skrzeszewskiego przeznaczony dla elity kierowniczych kadr oświatowych realizujących w pełni zalecenia stalinowskich ideologów (APPT, PLP PT, *Protokół z konferencji Rady Pedagogicznej Państwowego Liceum Pedagogicznego w Piotrkowie, odbytej dnia 2 września 1949 r. pod przewodnictwem dyrektora ob. Guza Jana*; Chmielewski, 2008, s. 139)³.

Jan Nowak, wyróżniający się dyrektor i kompetentny nauczyciel, został odwołany ze stanowiska za poglądy niezgodne z ówczesną linią władzy. Pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji zawodowych. Był członkiem Powiatowej Komisji Oświatowej w Piotrkowie Trybunalskim, instruktorem Miejskiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w tymże mieście, przewodniczącym Państwowej Komisji Egzaminacyjnej egzaminów końcowych Państwowego Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Łodzi. Kilkakrotnie był wykładowcą kursów wakacyjnych dla nauczycieli biologii (np. w Lęborku i Kartuzach). W latach 50. wielokrotnie

---

³ Jan Guz ukończył ten kurs w czerwcu 1949 roku. W wielu dokumentach używano też nazwy Kurs Pedagogiczno-Społeczny. Absolwent LP, znany piotrkowski dziennikarz Jerzy Kisson-Jaszczyński po kilkudziesięciu latach pisał: *Przejmując szkołę po poprzednim dyrektorzcie Janie Nowaku, człowieku dużej wiedzy encyklopedycznej i zamilowanemu do akuratanności, ale o nadwątłonym systemie nerwowym w rezultacie wojny dyrektor Guz zapytał: „co jest powodem panie dyrektorze odejścia? Szkoła dobrze prowadzona”. Wtedy dyrektor Nowak odparł prosto z mostu „Bo ja nie noszę na d[...]* pieczątki pezetpeerowskiej” (zob. Kisson-Jaszczyński, 1993, s. 85).

uczestniczył w egzaminach wstępnych kandydatów na pierwszy rok studiów na Wydział Biologii Uniwersytetu Łódzkiego i Wydział Farmacji Akademii Medycznej w Łodzi. Fakt ten należy uznać za rzadko spotykany w działalności uczelni wyższych. Był uznawany za autorytet moralny w środowisku nauczycielskim (Zbiory, Pismo A. Mirkowicza z 17 czerwca 1948 roku; Upoważnienie dla Jana Nowaka w sprawie udziału w egzaminach wstępnych na Uniwersytet Łódzki i Akademię Medyczną w Łodzi, Łódź, 3 sierpnia 1954 roku). Jako nauczyciel biologii zawsze sprawdzał się wyśmienicie. Imponował młodzieży wiedzą i kompetencjami. Jego uczeń w „Chrobrym” Jan Natkański, późniejszy ambasador Polski w Egipcie i Kuwejcie, wspominał po sześćdziesięciu latach: *W pracowni biologicznej pana J. Nowaka w głębokich wnękach okien stały akwaria, a na przeciwległej ścianie – szafy z eksponatami, z których pamiętam głównie stojące na szafach szklane gabloty ze szkieletami niewielkich zwierząt. Uczniowska „wieść gminna” (nie wiem na ile prawdziwa) głosiła, że są to pomoce naukowe własnoręcznie spreparowane przez „naszego profesora”. Podczas lekcji siedzieliśmy po kilku przy obszernych stołach, a na każdym z nich znajdował się mikroskop. Do dziś mam w oczach – pewnie z pierwszych lekcji – niektóre z obrazków oglądanych pod mikroskopem, zwłaszcza przekrój łodygi z kuliście rozchodzącymi się komórkami. Profesor Nowak osobiście wycinał z akwarium upatrzoną łodygę rośliny, którą następnie ciął w poprzek na wąskie paski, a każdy z nich ułożony między dwoma szkiełkami wkładaliśmy pod mikroskop. Nauczyciel chodził od stołu do stołu, nie tylko po to, aby sprawdzić poprawność zainstalowania preparatu, ale także z wyjaśnieniami i komentarzami, niektóre z oglądanych „obrazków” albo eksponatów przerysowywaliśmy w zeszytach, dodając podyktowane przez niego wyjaśnienia. Przy powtarzaniu materiału taki dobrze prowadzony zeszyt był równie ważny jak podręcznik. Świetny pedagog, do uczniów odnoszący się z pewnym dystansem, ale zawsze życzliwie* (Natkański, 2022).

W drugiej połowie 1956 roku kraj objęła tzw. październikowa „odwilż”. Osoby skrzywdzone przez stalinowski terror minionych lat dopominały się wyrównania krzywd. W dniu 20 listopada 1956 roku plenum Zarządu Okręgu ZNP wybrało Jana Nowaka na członka Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej przy Wydziale Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi (Zbiory. Zaświadczenie ZO ZNP, 21 listopada 1956 roku; Tamże, Nominacja Jana Nowaka podpisana przez kierownika Wydziału Oświaty Prezydium WRN w Łodzi Teodora Gębickiego, 31 stycznia 1957 roku). Jedną z pierwszych decyzji Komisji dotyczyła Nowaka: *Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, działająca przy Wydziale Oświaty PWRN na posiedzeniu w dniu 29 XI 1956 r. po rozpatrzeniu sprawy stwierdziła, że odwołanie Obywatela ze stanowiska dyrektora Liceum Pedagogicznego w Piotrkowie i przeniesienie na stanowisko nauczyciela do Liceum Ogólnokształcącego w wymienionej miejscowości było krzywdą moralną. Jednocześnie postanowiono zwrócić się do Wojewódzkiego Wydziału Oświaty z wnioskiem o przywrócenie Obywatela na stanowisko kierownika w jednej ze szkół licealnych w Piotrkowie w czasie, jaki będzie możliwy*

do zrealizowania zalecenia Komisji, nie później jak do 1 września 1957 r. (Zbiory, Pismo przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej L. Sasa z 31 stycznia 1957 roku do J. Nowaka, nauczyciela Szkoły Ogólnokształcącej stopnia Licealnego w Piotrkowie Trybunalskim).

Realizacja zaleceń Komisji przeciągała się w czasie. Nowakowi proponowano stanowiska dyrektora Liceów Ogólnokształcących w Kutnie, Zduńskiej Woli i Łasku. On jednak pragnął pracować w Piotrkowie Trybunalskim. W końcu doznał się pełnego zadośćuczynienia. 15 marca 1959 r. został dyrektorem Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim (Zbiory, Pismo KOS Łódzkiego z marca 1959 roku do Jana Nowaka¹). Funkcję tę pełnił do 31 sierpnia 1964 roku. Liceum cieszyło się doskonałą renomą, wykraczającą poza miasto i województwo łódzkie. Posiadało wielowiekową, ugruntowaną tradycję. W Janie Nowaku otrzymało odpowiednią osobę na stanowisko dyrektora, która swoją charyzmą wzmocniła autorytet szkoły (Bartczak, 1974, s. 584–594; tenże, 2005, s. 236). Odnotowały to władze oświatowe w Łodzi: *Dyrektor Jan Nowak posiada długoletnią praktykę w prowadzeniu szkoły zarówno pod względem administracyjnym, jak i pedagogicznym. Jest dobrym gospodarzem, pracuje wytrwale nad utrzymaniem użyteczności gmachu szkoły, nad odpowiednim, racjonalnym wyzyskaniem pomieszczeń szkolnych, utrzymaniem higieny i czystości w szkole. [...] Wśród młodzieży, nauczycielstwa i społeczeństwa piotrkowskiego cieszy się autorytetem. Sam bardzo pracowity, żąda rzetelnej pracy nauczycieli i młodzieży. Przy omawianiu hospitowanych lekcji daje nauczycielom dużo wskazówek metodycznych i rzeczowych. Sam jest rozmiłowanym w swoim przedmiocie: biologiem, bardzo dobrym metodykiem [...] Jest człowiekiem na wskroś oddanym swojej pracy wychowawczej w duchu postępu, realizacji zadań wysuwanych przez władze szkolne. Posiada dużo inicjatyw, szuka nowych metod pracy, sposobów włączania młodzieży w nurt życia współczesnego. Jest dyrektorem ambitnym, który chciałby, aby młodzież jego szkoły dobrze szkołę reprezentowała. Konsekwentnie przestrzega dyscypliny pracy w szkole* (Zbiory, S. Muszycka, wzytator Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego, *Opinia*, Łódź 1962).

Pracując jako dyrektor i nauczyciel w kilku szkołach różnego typu przez około pół wieku, Jan Nowak działał też w nauczycielskim ruchu zawodowym, pełniąc w nim odpowiedzialne funkcje. Po wojnie, w latach 1945–1951, jako prezes Oddziału Zarządu Powiatowego ZNP w Piotrkowie Trybunalskim, ofiarnie odbudowywał i umacniał ogniwa ZNP. Począwszy od 1957 roku, przez kilka lat był przewodniczącym sądu koleżeńkiego. Prowadzona przez niego obrona oskarżonych członków ZNP prawie zawsze była skuteczna. *O najwyższym humanitarnym i koleżeńskim stosunku do prowadzonych spraw świadczy, że nawet choroba i bardzo poważne sprawy osobiste nie przeszkodziły mu w wyjazdach do najodleglejszych szkół na dochodzenia organizowane przez władze szkolne by nie dopuścić do krzywdy naszych koleżanek i kolegów* (Zbiory, *Opinia* J. Wachnika i H. Tośtwy z Oddziału Powiatowego ZNP w Piotrkowie Trybunalskim na temat Jana Nowaka. Piotrków Trybunalski, 7 kwietnia 1962 roku).

W jego życiorysie napisano: *Całe życie poświęcił młodzieży i ukochanej biologii*. Otrzymał wiele odznaczeń i wyróżnień, w tym Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1957 r.). Był dwukrotnie żonaty. Z pierwszego małżeństwa z Martą z domu Podmagórką (ur. 1897 r.) miał syna Jędrzeja (ur. 1921 r.), córkę Halinę (ur. 1925 r.) i syna Jerzego (ur. 1930 r.). Będąc wdowcem, ożenił się ponownie. Z małżeństwa z wdową Danutą z domu Arkuszewską, primo voto Kugler (ur. 1905 r.), miał córkę Marię Magdalenę (ur. 1945 r.). Zmarł 15 marca 1966 roku. Społeczności szkolnej Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego zabroniono uczestniczenia w pogrzebie. Został pochowany na cmentarzu w Piotrkowie Trybunalskim.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Kielcach, zespół: Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Kielcach, sygn. 1, *Protokół z posiedzenia Komisji Egzam[inacyjnej] z dn. 31 VIII 1931 r. w sprawie dopuszczenia kandydatów do egzaminu ustnego na kurs I i starsze kursy*, k. 33; sygn. 1, *Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej odbytej w dniu 29 sierpnia 1934 r. pod przewodnictwem Jana Nowaka, w obecności wszystkich z wyjątkiem Kamińskiego i Lachnika*.

Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Dyrekcja Szkolna w Łodzi, sygn. 293, Akta ewakuowanej Piotrkowskiej Aleksandryjskiej Wyższej Szkoły Elementarnej 1915–1917; sygn. 301, Wypis z protokołu z posiedzenia Rady Pedagogicznej 20 lutego 1908 roku trzyklasowej Miejskiej Szkoły Aleksandryjskiej w Piotrkowie; Wypis z protokołu z posiedzenia Rady Pedagogicznej 29 lutego 1908 roku trzyklasowej Miejskiej Szkoły Aleksandryjskiej w Piotrkowie.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim,

- zespół: Akta Miasta Piotrkowa, sygn. 10876, *Filia Piotrkowska C[entralnego] B[iura] S[zkolnego] w ciągu 15-miesięcznej swej działalności*;
- zespół: Akta Miasta Piotrkowa cz. III, sygn. 11006, *Formularz statystyczny wypełniony według stanu z dnia 3 marca 1938 r. Państwowe Liceum Pedagogiczne*; sygn. 11009, *Formularz statystyczny wypełniony według stanu z dnia 1 marca 1939 r. Państwowe Liceum Pedagogiczne; Formularz statystyczny wypełniony według stanu z dnia 1 marca 1939 r. Szkoła Ćwiczeń przy Państwowym Liceum Pedagogicznym w Piotrkowie*;
- zespół: Akta Miasta Piotrkowa cz. III, Państwowe Liceum Pedagogiczne w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 1/3, *Protokoły rad pedagogicznych z 25 i 30 sierpnia 1945 roku; Protokół posiedzenia Rady Pedagogicznej Państwowego Liceum Pedagogicznego w Piotrkowie z dnia 30 sierpnia 1949 r., odbytego pod przewodnictwem Dyrektora Nowaka Jana; Protokół z dnia 13 października 1945 r. w sprawie zorganizowania Wstępnego Kursu Pedagogicznego Wychowawczyń Przedszkoli; Protokół z konferencji Rady Pedagogicznej Państwowego Liceum Pedagogicznego*

w Piotrkowie, odbytej dnia 2 września 1949 r. pod przewodnictwem dyrektora ob. Guza Jana. Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Liceum Pedagogicznego 28 I 1948 r.; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Liceum Pedagogicznego i Szkoły Ćwiczeń w dn. 28 kwietnia 1948 r.; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Ćwiczeń i Gimnazjum w dniu 17 IX 1945 roku; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej w dn. 1 VII 1948 r.; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Wstępnego Kursu Pedagogicznego w Piotrkowie; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Wstępnego Kursu Pedagogicznego oraz Szkoły Ćwiczeń odbytego 23 III 1945 r. pod przewodnictwem p. dyrektora Nowaka; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Wstępnego Roczego Kursu Pedagogicznego z dnia 13 czerwca 1945 roku; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej z dn. 27 marca 1947 roku; Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej, odbytego 27 VII 1945 r. pod przewodnictwem Jana Nowaka.

- Materiały dotyczące Polskiej Macierzy Szkolnej 1906–1917, sygn. 17. Ulotka II. Koła Polskiej Młodzieży Szkolnej o otwarciu dnia 15 września Wyższych Kursów Pedagogicznych Żeńskich.

Natkański J., *Z piotrkowskich wspomnień*, Warszawa, luty 2022 roku (relacja pisemna w posiadaniu autora).

Zbiory rodzinne, przechowywane przez Joannę Zaborowską, wnuczkę Jana Nowaka, a córkę wspomnianej wyżej Marii Magdaleny i Tomasza Zawadzkiego:

- Muszycka S., wizytator Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego, *Opinia*, Łódź 1962.
- Nominacja Jana Nowaka, podpisana przez kierownika Wydziału Oświaty Prezydium WRN w Łodzi Teodora Gębickiego.
- Odpis notarialny dyplomu nr 57 ukończenia PIN z dnia 24 czerwca 1924 roku.
- *Odpis. Państwowy Kurs Pedagogiczny dla nauczycieli szkół powszechnych. Świadectwo.*
- Opinia J. Wachnika i H. Tośtwy z Oddziału Powiatowego ZNP w Piotrkowie Trybunalskim na temat Jana Nowaka. Piotrków Trybunalski, 7 kwietnia 1962 roku.
- *Opinia o pracy wystawiona przez Arkadiusza Mirkowicza, Naczelnika Wydziału Kształcenia Nauczycieli* [Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego – przyp. W.Ch.] z roku 1949-go.
- Orzeczenie Okręgowej Komisji Weryfikacyjnej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi, 17 grudnia 1945 roku.
- Pismo A. Mirkowicza z 17 czerwca 1948 roku; Upoważnienie dla Jana Nowaka w sprawie udziału w egzaminach wstępnych na Uniwersytet Łódzki i Akademię Medyczną w Łodzi, Łódź, 3 sierpnia 1954 roku.
- Pismo J. Nowaka do Zarządu Okręgu ZNP w Łodzi.
- Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego z marca 1959 roku do J. Nowaka.

- Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, podpisane przez Ignacego Dzierżyńskiego z 24 lipca 1924 roku do J. Nowaka w sprawie nominacji na stanowisko nauczyciela Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Siedlcach.
- Pismo przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej L. Sasa z 31 stycznia 1957 roku do J. Nowaka, nauczyciela Szkoły Ogólnokształcącej stopnia Licealnego w Piotrkowie Trybunalskim.
- Pismo S. Skrzyszewskiego z 22 października 1949 roku do Jana Nowaka.
- Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 26 sierpnia 1920 roku do J. Nowaka w sprawie przeniesienia na stanowisko nauczyciela do publicznej szkoły powszechnej Proszowicach.
- Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 27 listopada 1920 roku do J. Nowaka w sprawie poruczenia tymczasowego kierownictwa szkołą powszechną na stacji Miechów.
- Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 28 sierpnia 1918 roku do J. Nowaka w sprawie przeniesienia go do pracy w Konaszówce.
- Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 28 sierpnia 1919 roku do J. Nowaka w sprawie rozpoczęcia zajęć na Rocznym Kursie Pedagogicznym 15 września 1919 roku.
- Pismo W. Drzewieckiego – inspektora szkolnego w Miechowie z 18 września 1922 roku do J. Nowaka w sprawie udzielenia przez Ministerstwo WRiOP płatnego urlopu, celem odbycia studiów w Państwowym Instytucie Nauczycielskim.
- Wypełniona ankieta dla Zarządu Okręgu ZNP w Łodzi z końca lat pięćdziesiątych.
- Zaświadczenie Zarządu Gminy Mstyczów, 3 lutego 1945 roku.
- Zaświadczenie Zarządu Okręgu ZNP, 21 listopada 1956 roku.
- *Życiorys Jana Nowaka*.

Opracowania:

Bartczak Z. (1974), *Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 4.

Bartczak Z. (2005), *Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego w Piotrkowie Trybunalskim. Dzieje. Wychowankowie. Absolwenci*, Piotrków Trybunalski: Nakł. Urzędu Miasta w Piotrkowie Trybunalskim.

Chmielewski W. (2006), *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Chmielewski W. (2008), *Szkoła „oficerów oświatowych”. Państwowy Kurs Pedagogiczno-Oświatowy w Łodzi w latach 1948–1952*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1–2.

Chmielewski W. (2016), *Państwowe Seminarium Nauczycielskie Żeńskie w Piotrkowie w pierwszych latach działalności (1916–1919). W stulecie powstania*, „Studia Paedagogica Ignatiana” nr 3.

Doroszewski J. (2002), *Seminaria nauczycielskie w Polsce w świetle polityki oświatowej państwa (1918–1937)*, Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.

Doroszewski J. (2003), *Jadwiga Młodowska – wybitny nauczyciel Polski międzywojennej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1–2.

Doroszewski J. (1999), *Zakłady kształcenia nauczycieli w województwie lubelskim w latach 1918–1939*, Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1946, nr 7, poz. 243.

Kisson-Jaszczyński J. (1993), *Prowincjalki. Alfabet piotrkowski*, Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Piotrkowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Konarski K. (1923), *Dzieje Szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków: Skład Główny w Książnicy Polskiej w Warszawie.

Konarski K. (1947), *Ministerstwo WRiOP w latach 1917–1921*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3/4.

Kronika Pedagogiczna (1918), „Ruch Pedagogiczny” rocznik piąty.

Kryńska E., Mauersberg S. (2003), *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok: Trans Humana.

Kupczyński T. (1932), *Wspomnienia o strajku szkolnym w Piotrkowie*, w: oprac. Komisja Historyczna pod przewodnictwem B. Nawroczyńskiego, *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, t. I, Warszawa – Lwów: Skład Główny w Księgarniach S.A. Książnica–Atlas.

Matusiakowa A. (1993), *Przyczynki do badań nad rozwojem szkolnictwa nauczycielskiego w Piotrkowie Trybunalskim. Dokument walki młodych Ziemi Piotrkowskiej z okupantem hitlerowskim w latach 1939–1945*, Łódź: Nakł. Rodziny i ZNP w Piotrkowie Trybunalskim.

Mauersberg S. (2004), *Nauczyciel wobec indoktrynacji komunistycznej w latach 1947–1956*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4.

Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedagogicznym z polskim językiem nauczania (1938), Lwów.

Próchnik A. (1930), *Dokumenty historyczne (Archiwa piotrkowskie)*, w: S. Drzewiecki, Z. Nowicki, T. Wojeński (red.), *Walka o szkołę polską. W 25-lecie strajku szkolnego*, Warszawa: Drukarnia „Stołeczna”.

Ratuś B. (1974), *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej (1944–1970), Działalność wychowawczo-dydaktyczna*, Warszawa, Poznań: PWN.

Skowroński R. (2000), *Nie tak łatwo podjąć właściwą decyzję*, w: *Moja droga do nauki*, cz. 3, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Sokół A. (1974), *Z dziejów Seminarium Nauczycielskiego w Jędrzejowie w latach 1872–1936*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 4.

Strawiński K.M. (1967), *Z dziejów szkolnictwa piotrkowskiego*, w: R. Rosin (red.), *750 lat Piotrkowa Trybunalskiego. Materiały na sesję naukową*, Łódź: Zakład Graficzny PWN.

Strawiński K.M. (1977), *Z dziejów szkolnictwa piotrkowskiego pod okupacją niemiecką (1939–1945)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego Nauki Humanistyczno-Społeczne” Seria I, z. 30.

Szulkin M. (1959), *Strajk szkolny 1905 roku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Śliwowska M. (1986), *Jadwiga Młodowska i Państwowe Seminarium Nauczycielskie Żeńskie w Chełmie Lubelskim we wspomnieniach absolwentek*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1.

Świdwiński S. (1928), „*Wśród przedświtów lepszego poranku...*” (*Od strajku szkolnego do wojny*), w: tenże (red.), *Pokłosie pracy oświatowej w latach 1880–1928 (Garść wspomnień)*, Warszawa: Nakł. Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich. Skład Główny – Biblioteka Polska.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa, Dziennik Ustaw RP 1932, nr 38, poz. 389.

Jan Bolesław Nowak, an educationist by vocation

Summary

Aim: Presenting a difficult professional career of a head master a high school teacher and an activist of Polish teachers' Union, with special regard to the period of his work in Piotrków Trybunalski.

Methods: An analysis of archival documents and source literature in the context of the changes happening in the real world.

Results: Presenting a profile of a supportive educationist, who took care of his students' good as well as the good of the school in the period of ideologisation of the process of education. Presenting a repressive attitude of the authority towards a highly-qualified teacher who tried not to submit to the pressures of the authority and who aimed at giving the proper education to the youth in the spirit of universal, human values.

Conclusions: Showing that the teacher's relentless attitude against the pressures of the authority gives positive results and consequently brings the appreciation of the students, teachers, and education authorities.

Keywords: education, difficulties, restoration of education, ideologisation.